

מדרשי 'אל תקרי': דרכו המתודולוגית- חינוכית של הדרשן

- א. פתיחה
- ב. סוגים שונים של דרשות 'אל תקרי'
- ג. גישת הרמב"ם והרמב"ן והתייחסויות נוספות בפרשנות המסורתית לדרשות 'אל תקרי'
- ד. גישות שונות במחקר לדרשות 'אל תקרי'
- ה. דרשות 'אל תקרי' בהלכה
- ו. דרשות 'אל תקרי' כדרך מתודולוגית-חינוכית
- ז. סיכום

א. פתיחה

כ־180 דרשות שנהוגה בהן דרך הדרשה "אל תקרי... אלא..." מצויות במדרשי ההלכה והאגדה שבידינו. באמצעות שינוי אופן קריאתה של מילה מן המקרא - אם על ידי שינוי צורת ההגייה, אם על ידי הוספת אות או הסרת אות - מוסיפות דרשות אלו משמעות מחודשת על גבי פשוטו של מקרא. דרשת 'אל תקרי' נראית פעמים רבות כהוראה לקרוא את הפסוק בצורה שונה מהרגיל, ולהבינו בדרך אחרת - לעיתים אף הפוכה - מהקריאה הפשוטה; במקרים אחרים מדובר בתוספת על הפירוש הפשוט. דרשות 'אל תקרי' הן אגדתיות באופן מובהק. במדרשים הידועים לנו מצויות רק שלוש דרשות 'אל תקרי' הלכתיות; באחת מהן נעסוק בהמשך המאמר.

שאלות רבות יש לשאול על סגנון דרשות 'אל תקרי': האם יש בדרשות הללו ביקורת נוסח או שמדובר בפרשנות דרשנית בלבד? האם זוהי פרשנות אפשרית בעיני הדרשן, דרש הקיים במקביל לפשט, או שזהו לדידו הפשט הנכון, העוקר את הפשט המילולי? מה ההסבר לכך שחז"ל נקטו חופש כה רב בדרשות הכתובים עד כדי שינוי קיצוני מפשט הכתוב? מה מקורן של דרשות 'אל תקרי' והאם יש לשייכן לבית מדרש מסוים

או לתקופה מסוימת? האם ישנו הבדל בין 'אל תקרי' במדרשי הלכה (המועטים כאמור) לבין 'אל תקרי' במדרשי אגדה? האם ניתן לציין מאפיינים כלליים של דרשות 'אל תקרי'? במאמר זה לא נענה על כלל השאלות הללו, אך נבקש לעסוק בחלקן ולעמוד על ייחודיותן של דרשות 'אל תקרי' לעומת יתר דרכי המדרש וסגנונותיו.

ב. סוגים שונים של דרשות 'אל תקרי'

את דרשות 'אל תקרי' ניתן לסווג באמצעות כמה חלוקות. המצומצמת שבהן, המתוארת ב'אנציקלופדיה תלמודית' (ערך 'אל תקרי'), מתארת שני סוגים כלליים של דרשות 'אל תקרי': האחד, דרשות הנובעות מקושיה על הפסוק שהדרשה באה ליישבה; השני, דרשות שהיו מקובלות בקרב חכמים שעשו אותם כאסמכתא לדרשה בצורת 'אל תקרי'. לצד חלוקה זו מצויות חלוקות מפורטות מאוד, כפי שציין משה צפור במחקריו על כלל סוגי ה'אל תקרי'.¹

להלן חלוקה מצומצמת המתמקדת בעיקר בסגנונות הדרשה (הגייה, נוטריקון וכו') שבהם ניתן לראות התפתחות מסוימת. לצד כל אחד ממיני הדרשה מצוטטות דרשות לדוגמה.

1. דרשות 'אל תקרי' בשינוי הגייה בלבד - דרשות אלו אינן מוסיפות אות או מילה, או מסירות אות או מילה, אלא הן משנות אך ורק את הניקוד וההגייה.² להלן שתי דוגמאות לדרשות ממין זה:

אלא מה תלמוד לומר "ומתורתך תִּלְמְדֶנּוּ" (תהלים קכז, ה) - אל תקרי תִּלְמְדֶנּוּ
אלא תִּלְמְדֶנּוּ; דבר זה מתורתך תלמדנו; קל וחומר משן ועין: מה שן ועין שהן
אחד מאבריו של אדם - עבד יוצא בהן לחרות, יסורין שממרקין כל גופו של אדם
- על אחת כמה וכמה.

(ברכות ה ע"א)

1 משה צפור, "אל תקרי": בין דרש לנוסח, בתוך: משה בראשר ואחרים (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות: ג, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 349-362; הנ"ל, "על גלגוליהן של דרשות מטיפוס 'אל תקרי'", סיני, ק (תשמ"ז), עמ' תשא-תשטז.

2 דרשה זו מזכירה במעט את המחלוקת האם יש אם למסורת' או יש אם למקרא' (סנהדרין ד ע"ב ועוד). לדיון בדבר חקר נוסח המקרא, המשתמע ממדרשי חז"ל, ראו במאמרו של יהושע מאורי, "מדרשי חז"ל כעדות לחלופי נוסח במקרא", בתוך: משה בראשר ואחרים (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות: ג, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 267-286.

"שְׁבָעִים בלחם נשכרו" (שמואל-א ב, ה) - אל תקרי שְׁבָעִים אלא שְׁבָעִים.

(מגילה טו ע"ב)

2. דרשות 'אל תקרי' כנוטריקון - דרשות אלו מבארות את הפסוק על דרך נוטריקון, כלומר כמילים שנכתבו בצורה מקוצרת. להלן שתי דוגמאות לדרשה ממין זה:

"גורו לכם מפני חֶרֶב כי חֶמָה עוונות חֶרֶב למען תדעון שְׁדוּן" (איוב יט, כט) - אל תיקרי שְׁדוּן אלא שְׁדִין, שיש דין למעלה.

(אליהו רבה, פרק כט)

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש - מוחלין לו, שנאמר "אשרי אנוש יעשה זאת וגו' מחללו" (ישעיהו נו, ב), אל תקרי מחללו אלא מחול לו.

(שבת קיח ע"ב).

3. דרשות 'אל תקרי' המשלבות הגייה ותיקון - בדרשות אלו הדרשן משנה את הגייתן של כמה מילים, ואף מתרחק ממשמעותן הפשוטה, על מנת לדרוש את דרשתו.³ להלן שתי דוגמאות:

תנא משום רבי מאיר: משעה שיאמר אמן, שנאמר "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שמר אמונים" (ישעיהו כו, ב), אל תקרי שְׁמַר אָמְנִים, אלא שאומר אָמֵן.

(סנהדרין קי ע"ב)

אמר רבי אלעזר ברבי ברכיה: אלמלא תפלתו של חבקוק, שני תלמידי חכמים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה שנאמר "בקרב שנים חייהו" (חבקוק ג, ב) אל תקרי בקרב שָׁנִים אלא בקירוב שָׁנִים.

(ילקוט שמעוני, חבקוק, רמז תקסג).

בדוגמה הראשונה התרחק הדרשן ממשמעותה הפשוטה של המילה 'שומר' והפך אותה ל'שאומר' על מנת שתהלוך את דרשתו למילה 'אמונים'. גם בדוגמה השנייה יש שינוי בהגיית מילה ("שנים") ובנוסח ("בקרב").

4. דרשות 'אל תקרי' כהצעה לשינוי נוסח - קבוצת דרשות קטנה מכלל דרשות 'אל תקרי' תומכת בנוסח שונה של המקרא ואינה בגדר דרשה בלבד, כפי שכבר הוכיחו

---

3 התייחסתי ל'אל תקרי' זה כמין בפני עצמו משום שכמה חוקרים רואים התפתחות בדרשות מעין אלו; ראו על כך להלן.

חוקרים אחדים על פי תרגומים עתיקים, התרגום השומרוני ומגילות מדבר יהודה. להלן שתי דוגמאות מובהקות:

דכתיב "קרבים בתימו לעולם" (תהילים מט, יב) - אל תקרי קרְבָּם אלא קְרָבָם.
(מועד קטן ט ע"ב).

"וישטחו" (במדבר יא, לב) אמר ריש לקיש: אל תקרי וישטחו אלא וישחטו מלמד שנתחייבו שונאיהן של ישראל שחיטה.
"שטוח" (שם) - תנא משמיה דרבי יהושע בן קרח: אל תקרי שטוח אלא שחוט, מלמד שירד להם לישראל עם המן דבר שטעון שחיטה.
(יומא עה ע"ב)

בדוגמה הראשונה נוסח התרגומים זהה לשינוי שמציעה הדרשה וייתכן כי גם לפני הדרשן הייתה קיימת גרסה כזאת. הוא הדין לגבי הדוגמה השנייה: בתרגום השבעים ובתרגום השומרוני מופיע נוסח הדרשה בפסוק עצמו. ייתכן אפוא שדרשות אלו באות על סמך הדיון בדבר הנוסח הנכון של הפסוקים.
5. דרשות קרובות ל'אל תקרי' (כגון 'קרי ביה') - ישנן דרשות הקרובות במשמעותן ל'אל תקרי', אלא שלשונן שונה והמבנה שלהן אחר. לדוגמה:

אין לי אלא אזהרה לשוכב אזהרה לנשכב מנין? תלמוד לומר "ולא יהיה קדש בכני ישראל" (דברים כג, יז) ואומר: "וגם קדש היה בארץ" (מלכים א יד, כד).
ר' עקיבא אומר: "ואת זכר לא תִשְׁכַּב משכבי אשה" (ויקרא יח, כב) - קרי ביה תִשְׁכַּב.

(ספרא קדושים פרשה י).

כדי להביא ראיה לאיסור שינה ר' עקיבא את הגיית המילה; אף שלא נקט את הלשון 'אל תקרי', מדובר במהלך זהה.
על פי החלוקה שהצגנו, יש הבדלים משמעותיים בכל הנוגע למידת השינוי שמציעות דרשות 'אל תקרי' מהפסוק במקורו: חלק מהדרשות מציעות שינוי הגייה בלבד, ללא שינוי אות או מילה; ואילו דרשות אחרות מציעות שינוי מהותי של המילה ומשמעותה, ואף של מספר מילים לפנייה או לאחריה. אין ספק ששינוי בהגייה בלבד הוא עניין מוכר

ומתקבל על הדעת הרבה יותר משינוי מוחלט של צורת המילה (מעין זה שבדוגמה 'שמר אמונים - שאומר אמנים')⁴.

ג. גישת הרמב"ם והרמב"ן והתייחסויות נוספות בפרשנות המסורתית לדרשות 'אל תקרי'

הרמב"ם והרמב"ן התייחסו בדרכים שונות לדרשות חז"ל; וגישותיהם משליכות על דרך הבנתן של דרשות 'אל תקרי' ועל היחס אליהן. לדעת הרמב"ם, דרשות 'אל תקרי' הן בגדר מליצת שיר ובאו ללמד מידות טובות אך אין לראות בהן פרשנות לפסוק. כך כתב הרמב"ם:

אמרו רז"ל: 'תני בר קפרא: 'זיתד תהיה לך על אַזְנִיךְ' (דברים כג, יד) - אל תקרי אַזְנִיךְ אלא אֶזְנִיךְ, מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה יתן אצבעו בתוך אזנו' (כתובות ה ע"ב).

ואני תמיה אם זה התנא אצל אלו הסכלים כן יחשוב בפירוש זה הפסוק, ושזאת היא כוונת זאת המצווה, ושהיתד הוא האצבע, ואזניך הם האזנים, איני חושב שאחד ממי ששכלו שלם יחשב זה, אבל היא מליצת שיר נאה מאד, הזוהיר בה על מדה טובה, והוא כי כמו שאסור לומר דבר מגונה, כן אסור לשמעו, וסמך זה לפסוק על צד המשל השיר, וכן כל מה שיאמר במדרשות אל תקרי כך אלא כך, זהו ענינו.

(הרב משה בן מימון, מורה נבוכים, בתרגום הרב קאפח, חלק ג, פרק מג):

לדעת הרמב"ם אין בדרשות אלו לא שינוי גרסה ולא פרשנות, ואין הן אלא סמך ומליצה שהדרשן משתמש בהם לשם העברת המסר שלו.⁵

---

4 אפשר גם שלפנינו תהליך התפתחותי וכי דרשות 'אל תקרי' הראשונות הציגו שינוי הגייה בלבד, שינוי קטן באופן יחסי, ודרשנים נוספים הרחיבו את מנגנון 'אל תקרי' לשינויי אותיות ואף לשינויי מילים. זוהי בגדר השערה שעוד צריכה להיבדק. התלמוד עצמו מביא את כל סוגי דרשות ה'אל תקרי' וכמוהו גם מדרשים מוקדמים ומאוחרים. עם זאת, ולמרות הקושי לתארך כל מדרש, ניתן להצביע על דרשות 'אל תקרי' מרחיבות, הכוללות גם שינויי נוסח, ולעומתן להצביע על דרשות 'אל תקרי' מצמצמות, המסתפקות בשינוי הגייה בלבד. הטעם להבדל זה יכול להיות כרונולוגי ויכול להיות עקרוני (כלומר להיות תלוי במחלוקת עקרונית לגבי יכולת ההרחבה של הדרש). כאמור סוגיה זו דורשת בירור נוסף שלא ייעשה כאן.

5 לדיון בשיטתו של הרמב"ם בעניין דרשות אלו, ראו אברהם מאיר גלאנצר, "שיטות רש"י ורמב"ם בפירוש 'אל תקרי'", המעיין, מאג (תשס"א), עמ' 55-58.

לעומת זאת, הרמב"ן התייחס באופן אחר לדרשות אלו, וכך כתב כאשר ביאר את היחס בין פשט המקרא לבין דרשות חכמים:

לא אמרו "אין מקרא אלא כפשוטו"; רק אמרו "אין מקרא יוצא מידי פשוטו", מורה כוונתם ששניהם אמת, הפנימי והחיצוני, ויסבול הכתוב שניהם.

(הרב משה בן נחמן, השגות הרמב"ן לספר המצוות, השורש השני)

מן הדברים נראה שהרמב"ן מתייחס לדרשות חכמים כיוצאות - גם אם ברמז - מהכתוב; ובוודאי שאין הן לדעתו בגדר מליצת שיר ותו לא.⁶ ואכן בפירושו לתורה מצטט הרמב"ן דרשות 'אל תקרי' ודן בהן כמליצת שיר.⁷

הרדב"ז התייחס באופן מעניין לטעם דרשות 'אל תקרי'. הוא מצטט מקור אחר העוסק בשאלה מדוע ספר תורה אינו מנוקד ומבארת כי הדבר מאפשר את אינסופיות התורה שבכללה היכולת לדרוש אותה ולהוציא ממנה מגוון משמעויות. מדבריו עולה כי דרשות אלו שוות בדרגתן לשאר הדרשות ואינן בגדר מליצת שיר - כרמב"ן ולא כרמב"ם:

מה שמצאתי כתוב בגליון וז"ל מצאתי לאחד מן הראשונים ולא ידעתי שמו דע כי מפני שהנקוד הוא צורה ונשמה לאותיות לפיכך לא נעשה הספר תורה נקוד לפי שהוא כולל כל הפנים וכל הדרכים העמוקים וכולם נדרשים בכל אות ואות פנים לפנים מפנים ותעלומות לפנים מתעלומות ואין לך גבול ידוע אצלנו ואמרו תהום אומר לא בי היא ואם נקד הספר תורה היה לו גבול ושיעור כדמיון החומר שהגיעה לו צורה ידועה ולא היה אפשר לו להיות נדרש כי אם לפי הניקוד המסוים באותה תיבה; אבל מפני שספר תורה בלול ומובלל בכל מיני שלימות ובכל מלה ומלה נתלים בה תלי תלים לא נעשה מנוקדים כדי שיהיה נדרש בכל מיני שלימות ולפיכך אמרו "אל תקרי כך אלא כך" ואלו היה מסוים - לא נוכל לומר כך.

(הרב דוד בן זמרה, שו"ת הרדב"ז, חלק ג, סימן תרמג)

6 אומנם אין הוא מתייחס במקור זה באופן ישיר לדרשות 'אל תקרי' אך אם שמים את התייחסותו של הרמב"ם למול התייחסותו של הרמב"ן לדרשות חז"ל, אף הרחוקות יותר מן הכתוב, נראה כי שונה הוא יחסו העקרוני של הרמב"ן לדרשות ועל כן הבאתי את דבריו. על יחסו העקרוני של הרמב"ן לדרשות ואגדות חז"ל ראו הרב ארי שבט, "תוקפם המחייב של מדרשי חז"ל: גישתו של הרמב"ן לאור הוויכוח בברצלונה", צהר, יא (תשס"ב), עמ' 49-68; חיים חנוך, הרמב"ן כחוקר וכמקובל, ירושלים תשמ"ב, עמ' 13-12; שם, הע' 3.

7 ראו לדוגמה הרב משה בן נחמן, פירוש הרמב"ן לתורה, ויקרא י, ג.

על פי הרדב"ז, דרשות 'אל תקרי' באו להרחיב את הבנתם של פסוקי התורה ואת היכולת לדורשם, ועל כן מלכתחילה לא נעשה ספר התורה נקוד, דבר שהיה מגביל את היכולת לדרוש את המילים בניקוד שונה וממילא בהבנה חדשה.

הרדב"ז ממשיך:

והנה חכמים ז"ל נתעוררו בכמה מקומות לזה על צד הדרש המעולה "ויתד תהיה לך על אֶזְנֶךָ - אל תקרי אֶזְנֶךָ אלא אֶזְנֶיךָ מלמד שכשישמע אדם דבר מגונה יתן אצבעו בתוך אזנו", ובמקום הזה העירו אותנו על סוד טעם היות הספר תורה בלתי נקוד ונתנו לפתאים במדרש פסוק זה לחם טובין ולחכמים נתנו בזה לחם אבירים והכל מתוך פשטיה דקרא וכל התורה נוהגת על דרך זה ולפיכך אמרו חז"ל "שבעים פנים לתורה" והבן.

(שם)

הדגשת הרדב"ז כי הכול הוא "מתוך פשטיה דקרא" מבהירה כי דרשות אלו הן חלק ממדרש הפסוקים היוצא מפשט המקרא וכך יש לנהוג בכל התורה. לשיטתו, דרשות 'אל תקרי' באו ללמד את דרך המדרש בפסוקים, 'קרא כך ולא כך', על מנת לגלות רובד נוסף במקרא והן בוודאי אינן דרשות אסמכתא ומליצה כדברי הרמב"ם. בספריהם של מחברים מן הדורות האחרונים מצויות התייחסויות מעניינות לדרשות 'אל תקרי'. בעל 'הכתב והקבלה' כתב כי דרשות 'אל תקרי' הן הרחבה לפסוק המקורי והנחיה ברורה ללומד 'אל תקרי רק כך אלא גם כך':

"ר' יאשיה אומר: אל תקרי 'ושמרתם את המצות' (שמות יב, יז) אלא המצוות, כשם שאין מחמיצין את המצה כך אין מחמיצין את המצווה, אלא אם באה מצווה לידך עשה אותה מיד" (מכילתא שמות, מסכתא דפסחא ט).
ואמר המחבר וזה לשונו: אל תבין מקרא זה שמירת המצות בלבד כי אם גם שמירת המצוות.

(הרב יעקב צבי מקלנבורג, הכתב והקבלה, שמות יב, יז)

הבנת המקרא באופן מצומצם - כמתייחס למצות בלבד - איננה אפוא הבנה נכונה של פסוק; תחת זאת, יש להרחיב את הפסוק, בדרך הדרש, לכלל מצוות כששמירת המצה לבל תחמיץ משמשת דוגמה וסמל לשאר המצוות.

התייחסות מעניינת נוספת מצויה בספרו של הרב יצחק דב במברגר, 'קורא באמת'. הוא טוען כי מדובר בפרשנות מוכרחת, וכי דרשות 'אל תקרי' באו להסב את הלומד מההבנה הפשוטה של הפסוק להבנה מוכרחת מבחינת פרשנית:

כי בעבור איזו קושיא צריכין אנו לקריאה אחרת, לכן דרשו כאילו כתוב לפנינו קריאה הארת הראויה להיקרא... וכך פירשו, אל תקרי כאשר אנחנו קוראין באמת אלא תקרא כך דרך דרש.

(הרב יצחק דב במברגר, קורא באמת, ירושלים תשל"א, עמ' 12)

בספרו הוא דן בדרשות הבבלי, ורק בהן, ומוכיח כי הן באו להוציא מפרשנות אפשרית אחרת.

ד. גישות שונות במחקר לדרשות 'אל תקרי'

כמה חוקרים העלו השערות שונות בדבר משמעות דרשות 'אל תקרי'. להלן המרכזיות שבהן:

1. שמריהו טלמון טען שדרשות 'אל תקרי' באו לחזק גרסאות ישנות שהיו לפני חז"ל ונדחו כאשר נקבע נוסח המקרא האחיד.⁸ לפי הצעתו, הדרך לשמר גרסאות אלו הייתה באמצעות דרשות המתייחסות לשני הנוסחים גם יחד ושמות אותם זה לצד זה מבלי להכריע ביניהם. לטענת טלמון, הביטוי 'אל תקרי' לא בא לקעקע את הקיים אלא להוסיף עליו נוסח אחר מבלי להכריע בין השניים. מובן כי לפי דבריו, לחכמים הדורשים הייתה מסורת בדבר אותן נוסחאות דחויות (אף שטלמון עצמו אינו מציין הנחה זו),⁹ כלומר אין אדם דורש 'אל תקרי' מעצמו.¹⁰

הצעתו של טלמון - כי כל דרשות 'אל תקרי' מבוססות על נוסחה עתיקה והן משמרות אותה - קשה עד מאוד משום שפעמים רבות אחר שהדרשן מציע את השינוי, הוא גם מבאר אותו (למשל בדרשה שהזכרנו לעיל: 'שחוט' ולא 'שטוח'). דווקא הצורך להסביר את השינוי מערער את הסברה כי מדובר בשינוי נוסח, ותומך בדעה כי מדובר בפרשנות

8 ראו: Shemaryahu Talmon, "Aspects of the textual transmission of the Bible in the light of Qumran", *manuscripts*, *Textus*, 4 (1964), pp. 95-132.

9 קרובה לדעה זו היא עמדתו של המדקדק הנודע ר' אליהו בחור (מסורת המסורת, מהדורת ירושלים תשמ"ב, עמ' 16) שטען כי דרשות 'אל תקרי' המשנות את הגיית המילה הן רמז לוויכוח על דרך קריאתו הנכונה של פסוק וזכר לגרסת הקריאה הנכונה שהייתה לדרשן.

10 בדומה לגזירה שווה' כפי שמביא רש"י בכמה מקומות (למשל: פסחים סו ע"א; נידה יט ע"ב) ובהתאם לשיטת הרמב"ן והרמב"ם שעל אף מחלוקתם בעניין הסמכות לדרוש 'גזירה שווה' הם מסכימים כי דרשה זו חייבת להיות בתוקף של מסורת או של בית דין הגדול (וזו כוונת הקביעה 'אין אדם דן גזירה שווה מעצמו'). ראו: אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'גזירה שווה', עמ' תקמט; יעקב חרל"פ, "מקורות נוספים באשר לתוקפן של המידות שהתורה נדרשת בהן ובעניין הכלל דאין אדם דן גזירה שווה מעצמו", אסופות: ספר שנה למדעי היהדות, יד (תשס"ב), עמ' סט-פא.

והדרשנות יותר מאשר שינוי נוסח מובהק.¹¹ גם אם מספר קטן של דרשות אכן משמרות מסורת נוסח מסוימת, נראה כי מטרת הדרשן הייתה הדרשה ולא שימורו של אותו נוסח. 2. משה צפור ראה בחלק ניכר של דרשות 'אל תקרי' את גלגולן של דרשות קדומות - ולא של גרסאות קדומות. הצעתו נתמכת במיוחד מדרשות שיש בהן מחלוקת או כמה אפשרויות של 'אל תקרי'. דוגמה לכך מצויה בדיון על פירוש המילים "פרי עץ הדר" (ויקרא כג, מ) ובניסיונם של חכמים לזהות את הפרי המדובר:

רבי אומר: אל תקרי הדר אלא הדיר, מה דיר זה יש בו גדולים וקטנים, תמימים ובעלי מומין, הכי נמי - יש בו גדולים וקטנים תמימים ובעלי מומין...
רבי אבהו אמר: אל תקרי הדר אלא דבר שדר באילנו משנה לשנה.
בן עזאי אומר: אל תקרי הדר אלא הדור שכן בלשון יוני קורין למים הדור ואיזו היא שגדל על כל מים - הוי אומר זה אתרוג.

(סוכה לה ע"א)

ובלשונו של משה ציפור: "כאן מוצגות הדרשות כמו מחלוקת, ואפשר שהאחרונים הכירו את הדרשות של קודמיהם ויצרו מעין וריציה (גרסה)".¹² חכמים מחפשים מקור לכך ש'פרי עץ הדר' המוזכר בתורה הוא האתרוג. דרשותיהם השונות מבוססות על דרך דרשת ה'אל תקרי' ויש סיבה לחשוב שזה גלגול של דרשה אחת קדומה כיוון שכולן מכוונות לאותה מסקנה ונדרשות באותה הדרך.

הוכחה נוספת להצעת צפור היא קיומן של דרשות דומות מאותו בית מדרש. למשל, מצויות בידינו שלוש דרשות 'אל תקרי' על הפסוק 'כל משנאי אָהבו מות' (משלי ה, לו): שתיים מהם של ר' יוחנן, ואחת של ריש לקיש.¹³ יש להניח, טוען צפור, שהדרשות העוסקות באותו עניין ועל אותו פסוק הן סימן לדרשה קדומה ומאוחדת.

3. דוד רוזנטל סבור שדרשות 'אל תקרי' אינן פרשניות ואינן רומזות לגרסאות קדומות;¹⁴ לדעתו, הן אסמכתא בלבד ומוציאות מהפסוקים ערכים מוסריים-חינוכיים בעבור שומעיהן.¹⁵

---

11 זאת בניגוד לשינויי גרסה מובהקים שהמדרש מציין כגון "בתורתו של רבי מאיר". ראו למשל: בראשית רבה, וילנה, ט, ה; צד, ט.

12 צפור, "על גלגוליהן" (לעיל הע' 1), עמ' תשי-תשיא.

13 דרשות רבי יוחנן: שבת קיא ע"א; מגילה כח ע"א. דרשת ריש לקיש: ילקוט שמעוני, משלי, רמז תתקמג.

14 דוד רוזנטל, "על דרך טיפולם של חז"ל בחילופי נוסח במקרא", בתוך: יאיר זקוביץ ואלכסנדר רופא (עורכים), ספר יצחק אריה זליגמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 404-405 והע' 53.

15 בדברים שבעלי-פה טען הרב יעקב מדן כי ה'אל תקרי' לא בא לשנות את צורת הקריאה (ואכן באותם מקומות שהם השינוי הוא בהגייה בלבד, הוא לא שינה את צורת הקריאה) ולדעתו 'אל תקרי' בא להציג גישה פרשנית ולא להחליף את צורת הקריאה של המילה: ה'אל תקרי' בא לומר 'אל תלמד כך אלא

ה. דרשות 'אל תקרי' בהלכה

כאמור, מועטות הן דרשות 'אל תקרי' בעלות אופי הלכתי. מקרה מעניין של דרשה הלכתית בסגנון 'אל תקרי' היא הדרשה העוסקת בחובת העמידה בשעת קיום מצוות - ובייחוד בעת ספירת העומר. דרשה זו מצוטטת בספריהם של פוסקים רבים, אך כלל אינה מצויה במקורות הקדומים שבידינו.

דרשה זו צוטטה לראשונה ב'פסיקתא זוטרנא' (בראשית יז, יג),¹⁶ והובאה בהרחבה יתרה על ידי ר' דוד אבודרהם שאף למד ממנה גזירה שווה והרחיב אותה למצוות נוספות רבות:

וחייב לברך עליו מעומד. ושש מצות הן שברכתן מעומד (סימן להם עלץ שלם): עומר, לבנה בחדושה, ציצית, שופר, לולב, מילה. כי באלו הוא כתוב לכם בעומר "וספרתם לכם" (ויקרא כג, טו), וכן בלבנה "החדש הזה לכם" (שמות יב, ב), וכן בציצית "והיה לכם לציצית" (במדבר טו, לט), וכן בשופר "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א), וכן בלולב "ולקחתם לכם" (ויקרא כג, מ), וכן במילה "המול לכם כל זכר" (בראשית יז, ו). ואנו למדין חמשתן בגזירה שווה מ"לכם" הכתוב גבי עומר, וספירת העומר מעומד שנאמר "מהחל חרמש בקמה" (דברים טז, ט) אל תקרי בקמה אלא בקומה.

(הרב דוד אבודרהם, ספר אבודרהם, ברכות השחר)

דרשה זו צוטטה על ידי פוסקים רבים כגון: רבנו פרץ (הגהות סמ"ק, מצווה צב, ס"ק ה); ר' אהרן הכהן מלונגיל (אורחות חיים, הלכות ציצית, סימנים כז-כח); הרא"ש (פסחים, פרק י, סימן מא); ר' אליעזר ממייץ (יראים, סימן רסא, דפו"י קיד; הוא מציין לאחר ציטוט הדרשה כי "דרשה זו שמעתי ולא ידעתי מקומה"); ר' יוסף קארו (כסף משנה, הלכות תמידין ומוספים, פרק ז, הלכה כג) ועוד רבים. כל הפוסקים הללו נסמכים על ה'פסיקתא

כך' ולא 'אל תקרי כך אלא כך'. לדעתו אפוא אין כאן כל אפשרות של שינוי נוסח אלא פרשנות בלבד שנכתבה בדרך 'אל תקרי'.

16 **פסיקתא זוטרנא** חוברת על ידי ר' טוביה בן אליעזר בסביבות המאה ה-11 לסה"נ. יש לציין שקודם דרשת 'אל תקרי בקמה אל בקומה', מופיע "טוביהו בנו של רבי אליעזר הרב זכרוננו לברכה אמר" והוא הלוא מחבר הספר עצמו ולפיכך נראה כאילו מדובר בדרשה פרי יצירתו. עם זאת, פעמים רבות מופיעה ב**פסיקתא זוטרנא** פתיחה כזו ולאחריה בא ציטוט מתוך מקורות מדרשיים (הידועים לנו) ועל כן ייתכן שהיה לפני המחבר מקור קדום. להרחבה ראו ענת רייזל, **מבוא למדרשים**, אלון-שבות תשע"א, עמ' 377-370.

זוטרטא' ויש שמצטטים דין זה בשם הירושלמי - אך הדבר אינו נמצא בנוסח הירושלמי שלפנינו.

עם זאת, להלכה התקבלה הדעה שיש לעמוד בשעת ספירת העומר (מתוקף דרשה זו), והוא הדין לשאר ברכות המצוות - מתוקף דרשה זו ודרשות נוספות המופיעות כבר בתשובות הגאונים:

וששאלתם אם מצינו אסמכתא לכל הברכות שהן מעומד, ודאי כך הוא דכתיב "ויעמוד ויברך את כל קהל ישראל" (מלכים א' ח, נה) וכך הוא מקדמונינו ז"ל דאסמכתא לכל הברכות שיהיו מעומד דכתיב "ויעמוד ויברך".
(תשובות הגאונים: שערי תשובה, סימן עט)

ו. דרשות 'אל תקרי' כדרך מתודולוגית-חינוכית

ברצוני להציע את מה שכבר רמזו לו כמה חוקרים ולטעון שלדרשות 'אל תקרי' יש מטרה מתודולוגית-חינוכית. להבנתי, הדרשן מבקש להורות ללומד כיצד למצוא בפסוק פנים נוספות: הפנים הללו באות להעביר בעיקר מסר חינוכי אך יש להן גם משמעות פרשנית.

ככלל ניתן לומר שישנם שני אלמנטים ייחודיים בדרשות 'אל תקרי'. האחד, ניסוחה הייחודי של דרשה זו המתבטא בפנייה הנחיה מפורשת ללומד: אל תקרא כך אלא כך.¹⁷ השני, ההסברים המפורטים שמתלווים לדרשות 'אל תקרי' רבות, עד שניתן לומר כי לרוב דרשות 'אל תקרי' מתלווה הסבר למשמעות הדרשה, בניגוד לדרכים דרשניות אחרות. הסברים אלה מפרטים את מטרת הדרשן ואת המשמעות שהוא מבקש ליצוק לפסוק; פעמים רבות מתלווה לכך גם משמעות חינוכית-מוסרית. גישה זו, הרואה בדרשות 'אל תקרי' דרשות ערכיות-חינוכיות, נכונה הן לפי הרמב"ם (שרואה בהן מליצת שיר) הן לפי הרמב"ן ואחרים (התופסים אותן כשאר הדרשות). להלן כמה דוגמאות.

דוגמה א

"והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחות" (שמות לב, טז) - אל תקרי חרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו.
(אבות דרבי נתן, נוסחא א, פרק ב)

---

17 בעניין זה שווים גם הביטויים הקרובים ל'אל תקרי' כגון 'קרי ביה'.

פשט הפסוק אינו יכול להיות מוסבר על פי דרשה זו: הכתב לא יכול להיות חופשי וכן חורין על הלוחות, ולפיכך ברור כי זוהי דרשה קלאסית שבאה לבנות משמעות נוספת על גבי הפשט. בחילוף ההגייה החרות הפך לחירות ומכאן שהחירות האמיתית שייכת דווקא למי שעוסק בתורה. ה'אל תקרי' כאן משמש למעשה כאסמכתא לרעיון שביקש הדרשן לומר: היה חשוב לו לבסס רעיון זה על הפסוק, והמקרא עצמו נתן לכך את האפשרות בשימוש במילה 'חרות' שיכולה להתפרש גם כחירות. הפרשנות והמשמעות מתאחדות כאן, והדבר אפשרי מחמת הקרבה המילולית.

דוגמה ב

והיינו דאמרה חנה "אין קדוש כה' כי אין בלתך ואין צור כאלהינו" (שמואל א ב, ב) - מאי "אין צור כאלהינו"? אין צייר כאלהינו. מאי "כי אין בלתך"? אמר רבי יהודה בר מנסיא: אל תקרי כי אין בלתך אלא אין לבלותך. שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם: מדת בשר ודם - מעשה ידיו מבלין אותו, והקדוש ברוך הוא - מבלה מעשיו.

(ברכות י ע"א)

בדרשה זו הפשט והדרש אינם סותרים זה את זה. דרשת ר' יהודה בן מנסיא מוסיפה עוד פן לשבחיו של הקב"ה ולא באה לסתור את הפשט של 'אין בלתך'. לפנינו הוראה מתודולוגית ללומד כי ישים לב שיש כאן משמעות דרשנית נוספת.

דוגמה ג

דרש בר קפרא, מאי דכתיב "ויתד תהיה לך על אונך" (דברים כג, כד)? אל תקרי אונך אלא על אונך, שאם ישמע אדם דבר שאינו הגון - יניח אצבעו באזניו. (כתובות ה ע"ב)

דרשה זו נמצאת בתלמוד במכלול דרשות העוסקות בשמירת האוזן מפני דברים שאינם ראויים. דרשה זו בוודאי אינה פשט הפסוק, העוסק בענייני מחנה המלחמה, אך בר קפרא לימד זאת כדי להורות לנו להתבונן (או במילים אחרות 'אל תקרי') במכלול הרחב של משמעות היתד והכיסוי שנדרש גם שלא בשעת מלחמה. בר קפרא מורה כי יש לכסות כל דבר שאין ראוי שיתגלה, ואם בשעת מלחמה יש חובה כזאת, בוודאי שהיא קיימות בשעות אחרות. משמעו של ה'אל תקרי' כאן הוא: אל תגביל את חובת הכיסוי לשעת המלחמה אלא למכלול הדברים שהכיסוי יפה להם. גם כאן הדרשה מתאפשרת בזכות האותיות המשותפות.

דוגמאות ד-ה

הדרשה הראשונה עוסקת בבנות ירושלים:

"בנות ירושלים" (שיר השירים ב, ז) - רבנן אמרי: אל תקרי בנות ירושלים אלא בנות ירושלים. זו סנהדרי גדולה של ישראל שיושבין ומבינין אותן בכל שאלה ומשפט.

(שיר השירים רבה, פרשה יא)

"וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך" (ישעיהו נד, יג) - אל תקרי בניך אלא בוניך.¹⁸
(אסתר רבה י')

שתי דרשות 'אל תקרי' הללו קרובות זו לזו, מסבירות באותו אופן מילים דומות, ומנסות לתת משמעות דומה לפסוק. בשני המקרים דרשנים שונים מסבירים את המילה בן/בת כמתארת בנאים: תלמידי החכמים והסנהדרין. הדרשנים מבקשים להסב את תשומת לב לקרבה בין המילים בנים ובנות ללשון בניין, ומשליכים מכך על פרשנות הפסוק. בשתי הדרשות הללו ניכרת מטרתו החינוכית-ערכית של הדרשן: להוקיר רק את הבנים והבנות העסוקים בבניין הרוחני.

את הטענה בדבר מטרתה המתודולוגית-חינוכית של הדרשה מחזקת העובדה כי אין כמעט דרשות 'אל תקרי' במדרשי ההלכה. סך כל מדרשי ההלכה הנמצאים בידינו שדורשים בצורת 'אל תקרי' הם שלושה; ויש בכך כדי להעיד על השימוש המועט שנעשה בהם לפסיקת הלכה לעומת השימוש המרובה שנעשה בהם לשם פרשנות חינוכית-אגדתית. בהקשר זה יש לציין להערתו של צפור כי בשל ניסוחם הקצר והשנון "נקלטים היגדים של 'אל תקרי' ונחרטים יפה בזכרון",¹⁹ וכך משיג הדרשן את מטרתו החינוכית על ידי דרשה קצרה וקליטה.

ז. סיכום

במכלול דרשות 'אל תקרי' מצויים גוונים רבים של שינוי שמציע הדרשן: משינוי בהגייה בלבד ועד שינוי משמעותי של המילה (ואף מילים קודמות לה או מאוחרות לה). הן בפרשנות המסורתית הן במחקר נחלקו הדעות כיצד להתייחס לדרשות הללו: האם הן

---

18 דרשה זו נובעת גם משאלה על הפסוק; מדוע חזר הכתוב פעמיים על מילת 'בניך', מה שמדגיח עוד יותר את משמעות הדרשה בדבר בנים-בוניים.

19 צפור, "על גלגוליהן" (לעיל הע' 1), עמ' תשט.

זכר לגרסאות אחרות של הפסוקים ודרך קריאתם, או שמא הן בגדר אסמכתא ומליצה בלבד.

כך או כך, דרשות 'אל תקרי' קורעות לנו צוהר לדרך עבודתו של הדרשן - הן כשמדובר בדרשות רחוקות מפשט הכתוב, הן כשמדובר בדרשות קרובות אליו. עיקרה הוא 'ניצול' המקרא למטרה חינוכית-מוסרית ופעמים שנלווה לה ערך פרשני. דרשות 'אל תקרי' מכוונות למסר ולמשמעות ערכית - וקביעה זו מתיישבת הן עם צורת הדרשה שנראית כציווי ('אל תקרא כך אלא כך') הן עם ההסבר שמתלווה פעמים רבות לדרשה. דרשות אלו אינן באות ללמד דבר-מה נקודתי אלא להציע תמונה רחבה יותר מזו הטמונה בפשט הפסוק. לכן דרשות 'אל תקרי' כמעט שאינן מופיעות במדרשי ההלכה. דרשות 'אל תקרי' משקפות אומץ פרשני, בעל מקוריות רבה,²⁰ ונותנת השראה ללימוד שיש בו הן מפשט המקראות הן דרשנות מיוחדת במינה.

---

20 חלק מדרשות 'אל תקרי' מזכירות דרשות המופיעות בתורת החסידות שבאופן חופשי יותר משנות את משמעות המילה והפסוק על מנת לדורשם בדרכן. לדיון בנושא זה ראו הרב ראובן רז (זכריה), "פרשנות החסידות לתנ"ך", מכלול, כז (תשע"א), עמ' 119-139.